

На цьому етапі роботи, соціальний педагог може також запропонувати підліткам взяти участь у психологічному тренінгу, для того, щоб дослідити ознаки своєї особистості, навчитися взаємодіяти з іншими, зберігаючи свою індивідуальність.

Література

1. Джужа О.М., Корецький С.М. Проблеми девіантної поведінки (кримінологічний аспект) // Наук. вісник національної академії внутрішніх справ України. - К, 2003. - № 9. - С. 183.
2. Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения. - М.: "Юрид. лит-ра", 1986. - С. 21.
3. 4. Корецький С.М. Індивідуальне прогнозування девіантної поведінки неповнолітніх // Вісник МВС. - К.: ВВП МВС України, 2005. - № 5. - С. 127-130.
4. Лобзяков В.П., Єриашвили Н.Д. Криминология и административная юрисдикция милиции: Учеб. пособие для вузов / I..... Год ред. проф. В.П. Лобзякова. - М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. - С. 55-70.
5. Лунев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / Пред. акад. РАН В.Н. Кудрявцева. - М.: НОРМА, 1997.-С. 157.
6. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей: Тематична державна доповідь про становище дітей в Україні / Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді. - К., 2004. - С. 49.
7. 8. Яковлев А.М. Социальная психология о преступности. - М., 1975. - С. 39.

*Н.О. Апаршина
м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО – ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

В статті аналізуються основні види, форми соціально – педагогічної роботи, які застосовуються соціальними педагогами в загальноосвітніх закладах: з неблагополучною сім'єю.

В статье анализируются основные виды, формы социально – педагогической работы, которые применяются социальным педагогом в общеобразовательных учреждениях с неблагополучными семьями.

Basic kinds, forms of socially-pedagogical work, which are exercised by a social teacher in general establishments with unhappy families, are analyzed in the article.

Сім'я в усі часи була основою суспільства, осередком формування особистості. Сучасна сім'я, як і все суспільство, зазнала значних змін. Сьогодні в українському суспільстві досить актуальною є проблема

неблагополучних сімей, оскільки на сучасному етапі розвитку держави особливого значення набуває проблема розвитку та зміцнення сім'ї, як основного осередку виховання підростаючого покоління,

Аналіз чинного в Україні законодавства дозволяє зробити висновок, що неблагополучними є ті сім'ї, в яких порушуються права її членів, права людини, порушуються юридичні норми суспільства. [5]

Стосовно змісту поняття «неблагополучна сім'я» існують різні погляди. Використовуються для опису її неблагополуччя терміни «функціонально-неспроможна», «сім'я у кризовій ситуації», «аморальна сім'я», «сім'я з насильством щодо членів родини», «сім'я, де є серйозні помилки і прорахунки у вихованні дітей», «конфліктна сім'я», сім'ї алкоголіків і наркоманів, сім'ї, де є засуджені чи ув'язнені.

Ми використовуємо поняття «*неблагополучна сім'я*», тлумачиться нами як неповна; сім'я, в якій батьки ведуть аморальний спосіб життя; сім'я зі стійкими конфліктами між батьками та дітьми; сім'я «нових» українців, зовні благополучні, але такі, що систематично припускають серйозні педагогічні помилки внаслідок педагогічної неосвіченості, безграмотності (надмірна батьківська любов, застосування фізичних покарань, формальне ставлення до дитини, неврахування індивідуально – психологічних особливостей дитини в процесі сімейного виховання) [2, с.111 - 115]

В.М. Шахрай неблагополучні сім'ї поділяє на три групи:

- превентивні – сім'ї, в яких проблеми мають незначний прояв і знаходяться на початковій стадії неблагополуччя;
- сім'ї, в яких соціальні та інші протиріччя загострюють взаємостосунки членів сім'ї один з одним і оточенням до критичного рівня;
- сім'ї, які втратили будь-яку життєву перспективу, інертно усталені до своєї долі і долі своїх власних дітей [24, с. 281].

Кожна неблагополучна сім'я дуже своєрідна, зі своїми конкретними проблемами, і відповідно, індивідуальним підходом. Особливе місце у роботі з такими сім'ями (а вони є основними об'єктами роботи) належить

соціальним педагогам, вони «педагогізують» сім'ю та її мікросередовище, створюють педагогічні умови для благополуччя сім'ї, що дозволяє їй набутти позитивного соціального досвіду, засвоїти соціальні цінності й організувати свою життєдіяльність на цій основі.

Аналізуючи функції посадових осіб, котрі працювали з дітьми і молоддю в Україні радянського періоду, і зіставляючи їх з функціями соціального педагога, визначаємо, що у різні часи соціально-педагогічною роботою займалися:

- у школах: класні керівники, вожаті, організатори позакласної та позашкільної вихованої роботи, бібліотекарі;
- позашкільні та культурно-освітні установи, сфери дозвілля та клуби за місцем проживання.

Відповідно до концепції реформування загальноосвітньої школи Міністерство освіти і науки України визначає для соціальних педагогів та практичних психологів [лист Міністерства освіти і науки України від 02.08.2001 р. № 1/9-272 «Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів»] види, напрямки та функції професійної діяльності .

Виходячи з цього, нині завданнями соціального педагога у роботі з неблагополучною сім'єю визначають:

- виявлення випадків порушення прав людини в сім'ї, причин неблагополуччя, інформування про них органів влади;
- профілактика девіантної поведінки в сім'ї та суспільстві,
- пропагування ідеальної моделі сімейного життя, здорового способу життя;
- правова і психолого-педагогічна просвіта населення з питань сім'ї та шлюбу;
- організація предметного спілкування членів неблагополучних сімей між собою, з іншими сім'ями для подолання причин неблагополуччя;

– різноманітна допомога в організації життєдіяльності сім'ї, створенні умов для її функціонування, самореалізації і розвитку її членів посередництвом між освітніми установами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організовує їх взаємодію з метою створення умов для всебічного розвитку дітей і підлітків;

- залучення до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої, творчої роботи різні установи, громадські організації, творчі спілки, окремих громадян,

- впливає на подолання особистісних, міжособистісних, внутрішньо - сімейних конфліктів, надає потрібну консультативну психолого-педагогічну допомогу дітям і підліткам, групам соціального ризику, особам, які потребують піклування;

- забезпечення соціальної профілактики сімейного неблагополуччя,
- надання соціальної допомоги;
- здійснення соціальних послуг,
- здійснення соціальної реабілітації. [19, с. 4–5; 6, с.89 - 95].

Основним змістом соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю є забезпечення сім'ї різними видами соціального обслуговування (соціальної допомоги та соціальних послуг), реабілітаційна та профілактична робота, соціальний супровід окремих категорій сімей та соціальне інспектування неблагополучних сімей. Вони реалізуються в практичній діяльності соціального педагога шляхом використання різноманітних методів, прийомів і форм соціально-педагогічної роботи.

Соціально-педагогічне обслуговування спрямоване на задоволення потреб і розв'язання поточних проблем, протиріч сім'ї, які виникають у процесі її життєдіяльності через надання сім'ям та її членам різних видів матеріальної (одяг, медикаменти, харчування, санаторні путівки), психологічної, (психологічна підтримка сім'ї в складних життєвих ситуаціях; надання різноманітних консультативних послуг сім'ї); створення мережі організацій для надання культурно-освітніх і фізично-оздоровчих послуг

членам сім'ї, забезпечення її змістовного дозвілля (центри дозвілля, навчальні курси, клуби та гуртки за інтересами, школи молодшої сім'ї тощо).

Соціально-педагогічна профілактика покликана розв'язувати завдання з локалізації, обмеження, виявлення, попередження й запобігання неконструктивної взаємодії між членами сім'ї, різних форм насильств, помилок у сімейному вихованні, формування різних видів хімічної залежності у членів сім'ї, виявлення потенційно неблагополучних сімей (лекторії, семінари, тренінги, клуби для сімей, тематичні Дні, передачі по радіо і телебаченні тощо).

Соціально-педагогічна реабілітація спрямована на відновлення виховного потенціалу сім'ї, захист прав членів родини в кризових ситуаціях, зміну соціального та сімейного статусу окремих членів родини. Об'єктами соціальної реабілітації в сім'ї є члени родини, які зазнають у ній різних форм психічного, фізичного та сексуального насильства; сім'ї, які за певних умов послабили або неправильно реалізують свою виховну функцію; сім'ї, в яких окремі члени потребують медичної або професійної реабілітації.

Основні форми роботи з соціальної реабілітації неблагополучної сім'ї — це індивідуальні та групові. Серед індивідуальних форм роботи важлива роль належить консультаціям і психотерапевтичним бесідам із батьками, подружжям і дітьми. Серед групових форм роботи варто зазначити тренінгові заняття, які можуть проводитися як із подружніми парами, так і окремо з чоловіками та жінками. Груповими формами психолого-педагогічної реабілітації є семінари, відеолекторії, зустрічі зі спеціалістами, групи самопомоги тощо.

Соціально-педагогічний супровід — це довготривала, різноманітна допомога різним типам неблагополучних сімей, формування здатності сім'ї самотужки долати свої труднощі, реалізовувати власний соціальний і виховний потенціал; корекція й покращення внутрішньосімейних стосунків, зв'язків сім'ї з мікро- та макросередовищем (матеріальна та психологічна

допомога, соціальні послуга, консультування, захист інтересів сім'ї в органах державної влади) [2, с.111 - 115].

Складовою соціально-педагогічного супроводу є *соціальне інспектування*, мета якого полягає в здійсненні контролю соціальним педагогом чи працівником за реалізацією в сім'ї прав її членів, виявленням випадків їх порушення та умов, що цьому сприяють.

Основними об'єктами соціального інспектування є сім'ї, де дорослі члени сім'ї ведуть аморальний спосіб життя, перебувають на обліку в міліції, наркологічному диспансері, в службі у справах неповнолітніх як неблагополучна сім'я. Також об'єктами соціального інспектування є сім'ї, у яких дитина перебуває на обліку в службі у справах неповнолітніх, у наркологічному диспансері, повернена з притулку для неповнолітніх у сім'ю, не відвідує школу, схильна до бродяжництва [18, с. 121–124].

У процесі соціального інспектування соціальний педагог реалізує такі функції: діагностичну, запобіжно-профілактичну, інформаційну, наглядово-контрольну, охоронно-захисну, комунікативну .

У свою чергу , дослідник даної проблеми І.М. Трубавіна розрізняє конкретні етапи здійснення соціально-педагогічного супроводу неблагополучної сім'ї соціальним педагогом, на яких реалізується адекватні методи і форми роботи.

Етап 1. Виявлення неблагополучних сімей для подолання кризової ситуації. Якщо сім'я порушила морально-правові норми суспільства й перебуває на обліку в міліції, то можливістю для збереження батьківських прав є взаємодія сім'ї з соціальним педагогом) у разі зняття сімейної кризи, її наслідків, причин сім'я знову починає жити своїм життям, але під наглядом соціального педагога й міліції.

Етап 2. Знайомство із сім'єю, збір інформації про неї, визначення її проблем, формування позитивної мотивації до участі в роботі з соціальним педагогом.

Етап 3. Подолання опору з боку окремих членів сім'ї соціальній роботі через опосередкований вплив інших членів сім'ї, роз'яснення необхідності такої роботи, звернення до позитивних чинників у сімейних стосунках, інформування про наслідки бездіяльності, показ перспектив роботи.

Етап 4. Отримання згоди сім'ї на соціально-педагогічну роботу, укладання контракту про обов'язки сторін у процесі діяльності.

Етап 5. Подолання наслідків неблагополуччя, стабілізація й корекція стосунків, зміцнення зв'язків із мікросередовищем, усунення причин неблагополуччя; розв'язання проблем сім'ї.

Етап 6. Профілактика рецидивів неблагополуччя, спрямування сім'ї на самовизначення й самостійне розв'язання проблем; перевірка результатів роботи через опосередкований чи безпосередній нагляд.

Етап 7. Вихід із сім'ї соціального педагога; закінчення дії контракту; аналіз отриманих результатів; розробка рекомендацій щодо подальшого самостійного життя родини [6, с. 43-44].

Як вважають сучасні дослідники Л.М. Завацька, Шахрай В. М., Шульга В. В. змістом компетентності соціального педагога у загальноосвітньому закладі є три складові: участь в управлінні навчальним закладом; у виховному процесі, а також у створенні сприятливого виховного середовища.

Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю спрямована на створення умов для подолання сім'єю причин і наслідків свого неблагополуччя.

Водночас, вивчаючи особливості з роботи різних державних установ, ми виявили такі організаційні форми, які застосовуються шкільним соціальним педагогом стосовно неблагополучних сімей в Україні спільно з іншими установами та особами:

1. Служба у справах неповнолітніх:

- бесіди з батьками у сім'ї, які проводяться спільно з дільничними інспекторами міліції або запрошення батьків на таку бесіду до працівника служби у справах неповнолітніх. Метою таких бесід є з'ясування причин

невиконання батьками своїх обов'язків щодо дітей, допомога в їх припиненні (матеріальна, у працевлаштуванні, розв'язанні житлових, психологічних, медичних проблем тощо).

- рейди-перевірки сім'ї спільно з дільничним інспектором;
- позбавлення батьківських прав, опіки, піклування;
- звернення до громадських організацій (перш за все, профспілок) та педагогічного колективу з проханням вплинути на якість виконання батьками своїх обов'язків щодо дітей;

- листи-попередження батькам на домашню адресу щодо необхідності виконання ними своїх обов'язків щодо дітей і інформацію про можливі покарання за їх невиконання;

2. Кримінальна міліція у справах неповнолітніх:

- обстеження житлово-побутових умов життя сім'ї, виявлення асоціальної та аморальної поведінки батьків, ізоляція дітей від таких умов життя і передача їх у притулок, інтернат, соціального патронажу до вирішення майбутнього;

- допомога у розшуку сім'ї бездоглядної дитини, виявлення можливостей повернення туди дитини.

3. Дільничні інспектора міліції:

- за заявами сусідів, членів сім'ї здійснюють відвідання сім'ї з метою перевірки інформації і попередження про відповідальність батьків за невиконання обов'язків щодо дітей, запис у протоколі виявлених правопорушень;

- постановка на облік неблагополучних сімей (батьків, які недбало виконують свої обов'язки щодо дітей);

- рейди-перевірки стану сім'ї через зовнішній огляд дітей, умов життя, бесіди з батьками і дітьми;

- влаштування батьків на лікування від алкогольної та наркотичної залежності;

- допомога службі у справах неповнолітніх оформити опіку та піклування.

4. Відділи соціального захисту населення:

- допомога сім'ям у виконанні матеріально-побутової (економічної) функції через надання різних видів матеріальної допомоги (субсидій, виплат на дітей, пенсій, гарячих обідів, компенсацій, пільг тощо);

- допомога сім'ям у виконанні виховної функції (надання безкоштовних квитків на свята, в музеї дітям з малозабезпечених сімей).

5. Відділи освіти у райвиконкомах (через інспекторів з охорони дитинства):

- виявляють дітей, які вимагають захисту прав у сім'ї та суспільстві;

- надають матеріальну допомогу дітям з малозабезпечених сімей, організовують їх предметне дозвілля та відпочинок, культурну просвіту (екскурсії, свята).

6. Центри соціальних служб для молоді:

- соціальний супровід неблагополучної сім'ї;

- соціальна підтримка сім'ї;

- соціальне інспектування неблагополучної сім'ї;

- інформаційні і консультативні соціально-педагогічні послуги сім'ям;

- психологічна підтримка сім'ї;

- соціальна реклама здорового, сімейного способу життя;

- організація сімейного дозвілля, спілкування, відпочинку; оздоровлення дітей з неблагополучних сімей та дітей з девіантною поведінкою;

- вивчення проблем і потреб сімей різних типів.

Соціально-педагогічна робота з сім'єю може бути визнана ефективною, якщо вона сприяє підтримці, збереженню цілісності та позитивному розвитку сім'ї, захисту її прав у суспільстві й прав членів сім'ї в родині.

Україна має досвід розробки програми «Соціальний супровід неблагополучної сім'ї», яку реалізують Український державний центр соціальних служб для молоді, Комітет у справах неповнолітніх, Міністерство

внутрішніх справ України, Український центр практичної психології і соціальної роботи. Програма має за мету збереження цілісності неблагополучної сім'ї, захист прав її членів через створення умов для їх розвитку і самореалізації у сім'ї і суспільстві. Це перша комплексна програма такого роду в Україні, вона диктується необхідністю попередження девіантної поведінки в сім'ї, а потім вже в суспільстві, бо сім'я може бути як «колискою демократії», так і «колискою насильства», яке потім може поширюватися за межі сім'ї.

Отже, діяльність соціального педагога щодо надання допомоги сім'ям спирається на розроблену програму, в якій закладено основний зміст, форми і методи роботи. Звичайно, проблема є досить динамічною, постійно видозмінюється, враховуючи інноваційні технології, які виробляються у процесі її реалізації. Соціальний педагог повинен усвідомлювати, що становлення особистості дитини не може знаходитись під суперечливим впливом сім'ї та школи. [9, с.221 - 224]

Отже, враховуючи, що неблагополучна сім'я в основному формує неблагополучних дітей, то батьки потребують конкретної кваліфікованої методичної допомоги з урахуванням особливостей виховання дитини в кожній неблагополучній сім'ї потенційних виховних можливостей, індивідуально-психологічних особливостей дитини. Цього можна досягти, якщо взаємостосунки соціального педагога з батьками будуються на основі співробітництва, взаємодопомоги, взаєморозуміння. Цьому сприяє зміцнення контактів з сім'єю розуміння складних процесів, що відбуваються в сучасній сім'ї, використання її позитивного виховного потенціалу, пропаганда кращого досвіду сімейного виховання.

Література

1. Зверєва І.Д. Соціальна педагогіка : теорія і технології: Підручник. – К.: Центр навчальних літератури, 2006. – 316с.
2. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240 с.
3. Коваль Л.Г., Зверєва І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка: Навч. Посібник. – К.: Вид-во ІЗМН, 1997. – 390 с.
4. Професійна діяльність соціального працівника: зміст і організація. — М., 1993.

5. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навчальний посібник / І.М. Трубавіна. – К.: ДДССМ, 2003. – 132 с.
6. Соціальна робота в Україні: Навчальний посібник. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Марченко та ін. – К.: ДДССМ, 2004. – 256 с.
7. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.
8. Шульга В.В. Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі. Методичні рекомендації. - К.: Ніка-Центр, 2004. – 124 с.
9. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.- М.: Издательский центр "Академия", 2002.- 272с.

М.Г. Соляник
м. Київ

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЧИН ОСИРОТІННЯ ДІТЕЙ ВІКОМ ДО 3-Х РОКІВ

В статті висвітлено причини раннього осиротіння дітей. Розглянуто соціальні, психологічні та економічні причини відмови; асоціальні, новостворені, неповні сім'ї як одну з причин відмови від немовлят; «тимчасову відмову» та бізнес-відмови від дітей.

В статтє раскрыто причины раннего осиротения детей. Рассмотрено социальные, психологические и экономические причины отказа; асоциальные, незосозданные, неполные семьи как одну из причин отказа от новорожденных; «временный отказ» и бизнес-отказы от детей.

Стабільність держави, її економічний розвиток значною мірою залежать від фізичного та духовного розвитку дитини, ставлення держави до проблем дітей, їх інтересів та потреб.

На сьогодні в суспільстві є розповсюджене таке явище як сирітство. Це соціальне явище, зумовлене наявністю у суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишилися без піклування батьків внаслідок позбавлення їх батьківських прав, визнання в установленому порядку батьків недієздатними, безвісти пропалими тощо. Обов'язки з виявлення дітей, які потребують захисту, покладені на органи опіки і піклування місцевих органів влади. При виявленні таких дітей передають цих дітей на виховання в сім'ї або в дитячі заклади.

Юридичне визначення соціальних категорій дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, подано у статті 1 Закону України “Про охорону дитинства”:

дитина-сирота – дитина, що тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням внаслідок втрати батьків, а також дитина, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишитися в сімейному оточенні і потребує захисту та допомоги з боку держави;

діти, позбавлені батьківського піклування, – це діти, батьки яких:

- позбавлені батьківських прав;
- дітей відібрано без позбавлення батьків батьківських прав;
- визнані відсутніми безвісти;
- визнані недієздатними;
- оголошені померлими;
- відбувають покарання в місцях позбавлення волі;
- перебувають під вартою на час слідства;
- розшукуються органами внутрішніх справ у зв'язку з ухилянням

від сплати аліментів і відсутністю відомостей про їхнє місцезнаходження;

- через тривалу хворобу не мають змоги виконувати батьківські обов'язки;

- підкинуті діти;
- діти, батьки яких невідомі;
- безпритульні діти [8].

Особливої уваги й турботи з боку держави потребують найбільш уразливі й незахищені категорії дітей, зокрема, діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.

Негативні процеси, що відбуваються у суспільстві, проявляються насамперед у сім'ї, і обумовлюють причини і наслідки сирітства.

За останні десятиріччя у розвитку інституту сім'ї спостерігаються негативні тенденції: